

Розділ III

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КОНТЕКСТІ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 37.013:374(477)19

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(17\).2020.116-122](https://doi.org/10.35387/od.1(17).2020.116-122)

Аніщенко Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6145-2321>

E-mail: anishchenko_olena@ukr.net

ТВОРЧА СПАДЩИНА СОФІЇ РУСОВОЇ: АНДРАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. На основі аналізу першоджерел і сучасних дослідницьких матеріалів в оглядовій публікації висвітлено погляди Софії Русової щодо освіти дорослого населення, освіти впродовж життя. Автором наголошено, що у творчій спадщині Софії Русової відображено окремі аспекти теорії і практики освіти дорослих (змістовий, організаційний, управлінський тощо). Обґрунтовано, що у контексті андрагогічних досліджень особливий інтерес становлять здійснені С. Русовою аналіз зарубіжного досвіду навчання дорослих (праці педагога щодо позашкільної освіти (історія розвитку, успішні зарубіжні практики тощо). Особливу увагу приділено висвітленню поглядів Софії Русової щодо створення, функціонування вечірніх і недільних шкіл, народних «домів» та університетів для навчання дорослих. Підкреслено, що Софія Русова переконливо обґрунтовувала необхідність читання у житті дітей, молоді та дорослих, наголошувала на важливості облаштування бібліотек, музеїв. Зазначено, що у сфері освіти дорослих Софія Русова пропагувала ідеї неперервності освіти, поєднання інтелектуальних занять із обов'язковим фізичним навантаженням, дотримання здорового способу життя, наполягала на необхідності використання набутих знань, умінь і навичок у професійній діяльності та повсякденному житті тощо.

Акцентовано увагу на тому, що фундамент педагогічного доробку С. Русової складають ідеї гуманістично орієнтованого національного виховання, упровадження яких забезпечує формування й розвиток повноцінної різнобічно розвиненої, творчої, самостійної особистості, громадянина. На думку автора статті, ідеї педагога про оптимальне поєднання фізичної та розумової праці, організацію роботи з книгою, збереження здоров'я, обов'язкове створення сприятливого мікроклімату в учнівському колективі тощо дозволяють вивчати педагогічну спадщину Софії Русової як у контексті наукової організації праці, так й андрагогічної проблематики.

Ключові слова: Софія Русова; творча спадщина; освіта дорослих; андрагогічний аспект.

Anishchenko Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Andragogy Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6145-2321>

E-mail: anishchenko_olena@ukr.net

CREATIVE HERITAGE OF SOFIA RUSOVA: ANDRAGOGICAL ASPECT

Abstract. Based on the analysis of original sources and modern research materials, the publication highlights the views of Sofia Rusova on adult education and lifelong learning. The author emphasizes that the creative heritage of Sofia Rusova reflects the certain aspects of the theory and practice of adult education (semantic, organizational, managerial, etc.). It is substantiated that in the context of andragogical research, S. Rusova's analysis of foreign experience of adult learning (educator' works about extracurricular education) (history of development, successful foreign practices, etc.) is of special interest. It was emphasized that Sofia Rusova convincingly substantiated the need for reading in the lives of children, youth and adults, she stressed the importance of equipping libraries and museums. It is noted that in the field of adult education Sofia Rusova promoted the ideas of democracy, continuity of education, combination of intellectual classes with compulsory physical activity, keeping healthy lifestyle, she insisted on the need to use acquired knowledge, skills and abilities in professional activities and daily life, etc.

In the article the emphasis is placed on the fact that the foundation of S. Rusova's pedagogical works is the ideas of humanistically oriented national education, the introduction of which ensures the formation and development of a full-fledged, multiple-developed, creative, independent personality, citizen. According to the author of the article, the educator's ideas about the optimal combination of physical and mental work, organization of work with the book, health keeping, mandatory creation of a favorable microclimate in the students team, etc. allow to study the pedagogical heritage of Sofia Rusova in the context of the task of scientific work organization, andragogical context.

Key words: Sofia Rusova; creative heritage; adult education; andragogical aspect.

Постановка проблеми, її актуальність. На тлі активізації андрагогічно орієнтованих науково-педагогічних досліджень в Україні особливо важливого значення набуває вивчення творчого доробку українських педагогів, чия діяльність була пов'язана зі сферою освіти дорослих. На наш погляд, незаперечну наукову й практичну цінність мають праці, а також життєтворчість видатного педагога, громадської діячки Софії Русової. Її творча спадщина (понад 450 праць) (Джус, 2016, с. 122-150) вирізняється широким тематичним спектром і різноплановістю. Вагомим є внесок педагога зокрема у розроблення концепції національної системи

освіти, національної школи, пропозиції щодо розвитку національної позашкільної освіти, що ґрунтувалися на врахуванні українського педагогічного досвіду й прогресивних ідей зарубіжного досвіду освіти дорослих тощо. Ідеї гуманістично орієнтованого національного виховання, демократичні цінності, дотримання яких забезпечує формування повноцінної різнобічно розвиненої, творчої, самостійної особистості, громадянина, становлять фундамент науково-педагогічного доробку С. Русової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, у дисертаційних дослідженнях Л. Гонюкової, Г. Груць, І. Пінчук висвітлено особливості просвітницької діяльності та педагогічні погляди С. Русової. Наукове дослідження О. Таран сфокусовано на проблемі дидактики у педагогічній спадщині С. Русової. Результатом наукових пошуків О. Джус став аналіз творчого доробку педагога еміграційного періоду. У контексті нашого дослідження особливий інтерес становить дисертація Л. Тимчук, в якій висвітлено особливості становлення й розвитку в Україні андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих наприкінці ХІХ – у ХХ ст. Науковцем здійснено аналіз праць і практичної діяльності видатних українських педагогів, зокрема, й С. Русової. Водночас незважаючи на значну кількість джерел, присвячених аналізу педагогічної спадщини С. Русової, андрагогічний аспект її творчого доробку не став предметом цілісних історико-педагогічних досліджень й потребує посиленої уваги науковців.

Мета нашої публікації – висвітлення андрагогічного аспекту творчої спадщини видатного українського педагога, державної діячки, просвітниці Софії Русової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Андрагогічні доміанти життя й творчості Софії Федорівни Русової ми розглядаємо у контексті її громадсько-політичної діяльності, просвітництва у сфері освіти дорослих і позашкільної освіти, а також професійно-педагогічної діяльності у поєднанні начальної, методичної, виховної, наукової, організаційної складових.

Громадсько-політична діяльність, просвітництво у сфері освіти дорослих і позашкільної освіти. Передусім зазначимо, що С. Русова як членкиня Центрального бюро Всеросійської спілки вчителів і діячів з народної освіти, співзасновниця Педагогічної академії для підготовки вчителів українознавства, член Української Центральної Ради, очільниця Української Національної Жіночої Ради, засновниця й голова Національної ради українських жінок у Празі, почесна голова Всесвітнього Союзу українок (Життя, віддане Україні, 2016) доклала чимало зусиль для відстоювання права українського народу на власну державу, визнання української мови, обстоювала необхідність надання автономії кожному народу в економічному й культурному житті, створення шкіл для всіх народів з рідною мовою навчання, переконливо доводила необхідність навчання українською мовою тощо.

Софія Русова здійснювала активну просвітницьку роботу серед населення, сприяла діяльності товариства «Просвіта». Софія Федорівна

разом із чоловіком за власні кошти придбали міні-друкарню, що уможливило видання української книжкової продукції. Педагог працювала у Видавничому комітеті Товариства грамотності, співпрацювала з Київським товариством грамотності і Петербурзьким Благодійним товариством для видання загальнокорисних і дешевих книжок, діяльність яких спрямовувалася на загальний розвиток малоосвічених читачів. За ініціативи С. Русової започатковувалися таємні школи, проводилися народні читання.

Підкреслимо, що С. Русова стала засновницею окремих громадських бібліотек. Вона переконливо доводила доцільність і важливість функціонування бібліотек («мандрівних», класичних «загальних» і «по всіх лікарнях, по тюрмах» тощо) задля просвітницької діяльності серед дітей, молоді й дорослих. Вона наголошувала на необхідності забезпечення населення безкоштовними книжками, широкого поширення книжок («... скрізь позашкільна освіта дорослих людей і дітей спірається перш за все на книжку, на книгозбірню», «книгозбірня має бути справжнім освітнім осередком, ... де книжка не лежала б мертвим інвентарем, а вносила б серед людної цікавість, потяг до знань») (Русова, 1917).

Використовуючи сучасну термінологію можна стверджувати, що С. Русова розглядала читальні при бібліотеках як своєрідні культурно-просвітницькі осередки, що відігравали важливу роль у життєдіяльності громад («книгозбірня має бути справжнім освітнім осередком, ... де книжка не лежала б мертвим інвентарем, а вносила б серед людної цікавість, потяг до знань») (Русова, 1917, с. 44-45). На думку педагога, до бібліотек мають приходити «...одні, щоб спочити від щоденної праці і за книжкою, або за часопис'ю розважити себе, другі – щоб спокійно попрацювати над своєю освітою, почитати ту або другу наукову книжку; знайдуться й такі, що під керуванням бібліотекаря напишуть яку-небудь працю і принесуть її бібліотекареві на розгляд» (Русова, 1917).

Вважаємо за доцільне зазначити, що у Міністерстві народної освіти УНР Софія Федорівна очолювала два відділи – позашкільної освіти й дошкільного виховання. Зокрема, педагог великого значення надавала позашкільній освіті, що «має давати загальну освіту й виховання моральне, а також практичні фахові знання» (Русова, 1917). На її переконання, позашкільна освіта спрямована на розвиток особистісних та інших якостей дітей, молоді й дорослих, що уможлиблює висновок про те, що педагог підтримувала ідеї ціложиттєвого навчання. Софія Русова переконливо доводила доцільність і необхідність забезпечення доступності позашкільної освіти для всіх верств населення.

Софія Русова вступала за створення «Народних домів» для навчання дорослих. Залежно від мети і масштабів діяльності таких інституцій вона пропонувала відповідне обладнання різних за розмірами приміщень навчальним обладнанням – «класи з лавами класовими, висючими лампами, з таблицею (класовою дошкою), з шафою для праць учнів і для їх підручників» (Русова, 1917). У таких закладах, на думку

просвітниці, мали функціонувати: вечірня школа, приміщення для «прилюдних вистав» і театральних читань, клуб, музеї, бібліотека-читальня.

Для того, щоб жінки-матері, які працюють, могли спокійно виконувати професійні обов'язки, С. Русова радила облаштувати кімнати «дитячого захисту», до яких можна було б віддати дітей «на цілий день» (Русова, 1917, с. 74-75, 78).

Навколо кожного «Народного Дому» вона визнавала бажаним «клаптик землі, щоб на йому розбити просторий двір, де б молодь могла літом і зимою робити різні потрібні і корисні для здоров'я гімнастичні вправи, бо, дбаючи про моральне і інтелектуальне виховання не можна забувати і занегаювати фізичне здоров'я молоді і при її клубі бажано упорядковувати різні «Січі», «Соколи» – для фізичного, а разом із тим і морального виховання міцного, працювितого тіла і смілого, героїчно-дисциплінованого духа» (Русова, 1917, с. 79). Викладене вище свідчить про те, що С. Русова значну увагу приділяла збереженню здоров'я учнів, підкреслювала, що «руханки (гімнастичні вправи та ігри) повинно обов'язково завести в школі, бо вони мають велике значення для виховання громадського почуття, для розвитку енергії, відваги». Вона визнавала за доцільне, щоб «кожна школа мала або досить просторий свій двір, або ... майдан, де шкільна молодь могла б вільно гратись, організовувати гурткові ігри» (Русова, 1917, с. 18). Педагог радила складати збірки улюблених рухавок у тій чи іншій місцевості й «одкидаючи усі занадто грубі, некультурні ігри» пропонувала впроваджувати рухавки «з Галичини, Московщини й інших країн. Треба через ігри виховати селянську молодь якомога шляхетніше, щоб знищити нахил до хуліганства, яке є наслідком некультурних обставин ...» (Русова, 1917, с. 19).

Акцентуємо увагу на тому, що С. Русова здійснювала *викладацьку діяльність у сфері освіти дорослих*. Так, вона викладала на Вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної у Києві, Бестужевських курсах у Санкт-Петербурзі. Педагог викладала педагогіку у Кам'янець-Подільському університеті, музику в Київському кадетському корпусі, французьку мову в київських Комерційній школі й Комерційному інституті; курс дошкільного виховання в Київському Фребелівському педагогічному інституті тощо. Як свідчить дослідження О. Джус (2016), в еміграції вона «долучилася до творення і викладала чи не в усіх українських високих школах Чехо-Словаччини» тощо.

У *науково-педагогічній діяльності* С. Русової чільне місце посідали *наукові пошуки*, сфокусовані на вивченні прогресивних ідей зарубіжного досвіду освіти дорослих і позашкільної освіти. Особливий інтерес, на наш погляд, становить здійснений С. Русовою аналіз зарубіжного досвіду навчання дорослих. До прикладу, результати зреалізованих Софією Федорівною наукових пошуків свідчать про те, що у Данії набули поширення вищі селянські школи (ВСШ), «призначені для дорослих учнів, які пройшли необхідний мінімум знання в початковій школі і тепер шукають додаткової освіти, потрібної їм взагалі для життя». Такі

заклади не мали «повного академічного року», а функціювали «по умовах життя учнів» – для жінок упродовж 3-х літніх місяців, для чоловіків – протягом 5-и зимових. У таких закладах не було іспитів і «загальнообов'язкового плану» (Русова, 1917, с. 40).

Педагог акцентувала увагу на тому, що «по сих школах звертають багато уваги на фізичне здоров'я учнів і всяко сприяють тому». До прикладу, у цих ВСШ на весь період навчання передбачалося зокрема на заняття гімнастикою 216 год., мовою та літературою – 291 год., географію – 75 год., данський державний устрій – 18 год. (Русова, 1917, с. 39). Навчальні заняття тривали 8-9 год. на день. О 6⁰⁰ учні прокидалися, прибирали приміщення і готувалися до занять, з 8⁰⁰ і лектори, й учні збиралися у залі, співали молитви і читали уривок із святого письма. Після 2-х перших лекцій учні упродовж 30 хв. робили шведську гімнастику, яка дуже часто завершувалася шведськими танками. Після таких «фізичних вправ учні знову поверталися до наукової праці» (Русова, 1917, с. 39). У післяобідній час упродовж 2-годинної перерви молодь розважалася, їздила на велосипедах та мала «ще інші спортивні розваги». Після такого активного відпочинку розпочинався виклад природознавства, географії, ручної праці. Увечері організовувалися розваги.

Насамкінець зазначимо, що педагог і дослідниця С. Русова мріяла про таку школу, яка б здійснювала «виховання цілком збудоване на самостійному життю, на здоровому принципіві праці...» та забезпечувала б «засоби до життя, до пошани робітника і робітниці» (Зайченко, 2000, с. 79; Русова, 1924, с. 73). За С. Русовою, людина розвивається та формується у трудовій діяльності. Відповідно, праця є основою, засобом і метою людського існування, а також джерелом розумового, морального та фізичного вдосконалення людини. На нашу думку, важливим є те, що С. Русова науково обґрунтувала взаємозв'язок навчання з фізичною працею й довела, що праця є важливою складовою життя особистості, яка сприяє формуванню й розвитку творчих здібностей. Щодо навчальної праці в освіті дорослих, то педагог переконувала у необхідності її організації на засадах демократизму, індивідуалізації, співтворчості, національної самосвідомості, колективізму, варіативності, відповідності ґендерним та анатомо-фізіологічним особливостям. Вважаємо, що ідеї педагога про організацію позашкільної освіти, оптимальне поєднання фізичної та розумової праці, організацію роботи з книгою, збереження здоров'я учнів, обов'язкове створення сприятливого мікроклімату в учнівському колективі дозволяють вивчати педагогічну спадщину Софії Русової у контексті завдань освіти дорослих, наукової організації навчальної праці (Аніщенко, 2007).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сфері освіти дорослих Софія Русова пропагувала ідеї демократизму, поєднання інтелектуальних занять із обов'язковим фізичним навантаженням, неперервності освіти, використання здобутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності та повсякденному житті, збереження здорового способу життя тощо. Враховуючи актуальність ідей С. Русової для розвитку

української системи освіти, доцільно розширити коло наукових досліджень педагогічної спадщини видатного педагога-практика, науковця, громадської діячки. Подальші напрями наукових пошуків, що передбачають дослідження творчого доробку С. Русової, ми пов'язуємо із методичним аспектом навчання молоді й дорослих.

Список використаних джерел

- Аніщенко, О.В. (2007). Софія Русова про організацію навчальної праці у шкільній та позашкільній освіті. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 4, 135-138.
- Джус, О.В. (2016). *Життя і творчість Софії Федорівни Русової (1856-1940)*: науково-методичний посібник. ІваноФранківськ: НАІР. 216 с.
- Життя, віддане Україні! (2016). Віртуальні виставки. URL: <http://libr.rv.ua/ua/virt/152/>
- Зайченко, І.В. (2000). *Педагогічна концепція С.Ф. Русової*: навч. посібник. Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 243 с.
- Русова, С. (1917). *Позашкільна освіта. Засоби її переведення*. К.: Друкарня Т-ва «Робітничка книгарня», 92 с.
- Русова, С. (1924). *Теорія і практика дошкільного виховання*. Прага: Укр. громадський видавничий фонд, 124 с.

References (translated and transliterated)

- Anishchenko, O.V. (2007). Sofia Rusova pro orhanizatsiiu navchalnoi pratsi u shkilnii ta pozashkilnii osviti [Sofia Rusova on the organization of educational work in school and extracurricular education]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*. Nizhyn, 4, 135-138 [in Ukrainian].
- Dzhus, O.V. (2016). *Zhyttia i tvorchist Sofii Fedorivny Rusovoi (1856-1940) [Life and work of Sofia Fyodorovna Rusova (1856-1940)]*: naukovometodychnyi posibnyk. IvanoFrankivsk: NAIR. 216 s. [in Ukrainian].
- Zhyttia, viddane Ukraini!* (2016). *Virtualni vystavky [A life dedicated to Ukraine! Virtual exhibitions]*. URL: <http://libr.rv.ua/ua/virt/152/> [in Ukrainian].
- Zaichenko, I.V. (2000). *Pedahohichna kontseptsiia S.F. Rusovoi [The pedagogical concept of S.F. Rusova]*: navch. posibnyk. Chernihiv: ChDPU im. T.H. Shevchenka, 243 s. [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1917). *Pozashkilna osvita. Zasoby yii perevedennia [Extracurricular education. Means of its translation]*. K.: Drukarnia T-va «Robitnycha knyharnia», 92 s. [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1924). *Teoria i praktyka doshkilnoho vykhovannia [Theory and practice of preschool education]*. Praha: Ukr. hromadskyi vydavnychiy fond, 124 s. [in Ukrainian].